

MIRNICS KÁROLY

A nemzeti kisebbségek asszimilációja a jugoszláviai és a nemzetközi jogelmélet tükrében

A nemzeti kisebbség jogi fogalma és az asszimiláció politikai kerete

A fogalom jogi meghatározása mögött általában politikai szándék rejtőzik. A fogalom magában véve világos: *A nemzeti kisebbség egy állam területén élő, nem az uralkodó, többségi nemzethez tartozó csoport. A nemzeti kisebbség jogi fogalmának alapja abban van, hogy általában egy saját államisággal bíró nemzetnek egy része más ország fennhatósága alatt él.* A nemzeti kisebbség tehát nem nemzet és nem uralkodó (többségi) nemzete egy országnak.

Miért volt akkor szükséges, mind a történeti Magyarország, mind a szocialista Jugoszlávia jogalkotásában, hogy a nemzetiség jogi fogalmával helyettesítsék a nemzeti kisebbség fogalmát? A történeti Magyarországon a nemzetiség fogalomra azért volt szükség, hogy az ország összes honpolgáraiból politikai, vagyis államnemzetet lehessen konstruálni: a kigondolt, az oszthatatlan és egységes magyar nemzetet. Ennek megfelelően a magyar államnemzethez tartozott mindenki, *bármely nemzetiséghez* tartozott is az állampolgár. A történeti Magyarországon a törvény a magyarokat is nemzetiségnek tekintette. A magyar politikai nemzetnek (államnemzetnek) és a nyelvnemzetnek az egybemosásában már adott volt a szándék: az ezeréves Szent István-i Magyarország eredeti nagyságában történő megtartása, az uralkodó, voltaképpen kisebbségben lévő magyar nemzet hatalmának fenntartása. Ez az államnemzet-fogalom a francia forradalom jogfilozófiájára (az „egy nép, egy terület, egy kormány” elvére) támaszkodott, de mégsem a politikai „szuverenitáshoz jutott népet” juttatta hatalomhoz, hiszen ilyen „nép” nem is létezett. A politikai szándék az volt, hogy a különböző származású, nyelvű és kultúrájú népekből „egy népet” alakítsanak ki.

A történeti Magyarország, s „mutatis mutandis”, a régi Jugoszlávia jogfilozófiája mindenkor megvetette a német jogfilozófia értékeit: azt, hogy a nemzet az azonos származású, nyelvű és kultúrájú emberek közössége. A régi Jugoszlávia az államot tartotta nemzetnek és államnemzetet akart kialakítani. A nemzeti kisebbségekkel kapcsolatos jogfilozófiája azonban a történeti Magyarország jogfilozófiájánál is reakciósabb volt. Hiszen sohasem ismerte el a nemzeti kisebbségeket vagy „nemzetiségeket” a jog területén. Ezeket a fogalmakat vagy egyszerűen az állampolgársággal, vagy pedig az etnikai, nyelvi, vallási kisebbségek jogi fogalmaival helyettesítette.

A szocialista Jugoszlávia jogfilozófiájában egészen 1965-ig érvényben volt a nemzeti kisebbség fogalma. Később egyre ritkábban használták. Az 1963-as alkotmányok pedig a nemzeti kisebbség fogalmát már teljes egészében a „nemzetiség” fogalmával helyettesítették.

Ettől kezdve a hivatalos jogfilozófia arra az álláspontra helyezkedett, hogy ha megmaradunk a „nemzeti kisebbség” fogalma mellett, akkor tulajdonképpen elismerjük a nemzeti kisebbségeket nemzetnek, különálló közjogi alanyként, holott nemzetet csak közjogilag összeforrott, államalkotó, egy államban lévő nép képezhet. Persze ez az álláspont marxista frazeológiába volt öltöztetve, és a nemzeti kisebbségekben azt a benyomást igyekezett kelteni, hogy ha megmaradnának azok, amik (vagyis nemzeti kisebbségek), úgy jogegyenlőtlen helyzetbe kerülnének. S egyben azt az abszurd érvet propagálták ezek az alkotmányok, hogy a mai államközi

és nemzetközi viszonyokban az államalkotó többségi nemzet és a nemzeti kisebbség közötti különbség megszüntethető, eltörölhető. Vagyis ha bevezetik a nemzetiség fogalmát, akkor többé nem lehetséges a nemzeti kisebbségek elnyomása, politikai majorizációja.

Kieszték (és felkérésükre a magyar kisebbségi alkotó „intelligencia” meg is fogalmazta) azt az elképesztő szellemfilozófiát, amely szerint a magyarság „sértve” érzi magát, ha kisebbséginek nevezik; hogy a magyar nemzeti kisebbség lelki-szellemi alkata, irodalma, művészete, szokásai, teljesen elkülönülő közösségi tudata folyamatosan divergál anyanemzetétől és államalkotó többségi nemzetétől is. Ezen okoskodás szerint a nemzeti kisebbség többé már nem „csonka” része anyanemzetének, mint ahogy nem része a többségi államalkotó nemzetnek sem. *„Létrejött” tehát egy új típusú szocialista társadalom, amelyben a „nemzetiségek” önálló államiság alapjai nélkül is nemzeti életformák között élhetnek. Azaz államiság nélkül is lehetséges a nemzeti kisebbség („nemzetiség”) nemzeti létformája!* Nem egyszerűen csak a jogi-politikai fogalmak elképesztő zűrzavaráról van itt szó, hanem céltudatos politikai szándékról.

Az elemi logikával rendelkező emberben is felvetődik a kérdés, hogy az államiság nélküli nemzeti kisebbség („nemzetiség”) miként fejlődhet mint nemzet, hiszen sem a területi, sem a gazdasági önrendelkezés alapfeltételeivel nem rendelkezik. Miféle fából vaskarika ez?

A „nemzetiség” fogalmának kialakítása mögött tehát meghatározott célok: az állam és az államalkotó nemzet érdekei húzódnak meg.

Az elsődleges cél mindig is az volt, hogy a nemzeti kisebbséget minél jobban elválasszák az anyanemzettől és ennek államától. Ez csak úgy válhatott lehetővé, ha a nemzetiségi politikát kizárólag az ország és az állam belügyének tekintették, amelybe – miközben szocialista internacionalizmusról beszéltek – a nemzetiségi kisebbség anyanemzetének semmilyen beleszólása és köze nem lehetett. A „nemzetiség” fogalmának ilyen értelmezésében és meghatározásában pedig már adva volt az asszimiláció lehetőségének a meggyorsítása.

A képmutatás abban is megmutatkozott, hogy amíg a nemzetközi fórumokon a nemzetközi jogban elfogadott nemzeti kisebbség fogalmát használták, addig Jugoszláviában a „nemzetiségét”. Egyértelmű tehát, hogy mindaddig, amíg a „nemzetiség” jogi fogalma van használatban, addig az állam, az államalkotó nép nem hajlandó elismerni, hogy más nemzet része él a fennhatósága alatt. Nyitva áll viszont annak a lehetősége, hogy a kisebbséget csak nyelvi, vallási vagy etnikai kisebbségként kezeljék. Ez pedig olyan nemzetiségi-kisebbségi politikának biztosít szabad kezét, amely csupán a nyelvi sajátosságait méltányolja (mintha a nemzeti kisebbség egyetlen lényeges megkülönböztető jegye a nyelv lenne).

Első pillanatra okoskodásnak tűnhet, hogy a jogi fogalom pontos meghatározására törekszünk. Az elmúlt években sokan úgy gondolták, teljesen mindegy, hogy nemzeti kisebbség vagy nemzetiség. Az a lényeg, hogy a nemzetiségi politika szocialista elveken nyugszik. Jugoszlávia esetében ez annyit jelentett, hogy ha országunkban „a nemzetiségi politika az öngazgatású és el nem kötelezeti szocialista társadalmunk elvein nyugszik”, az csak jó és hibátlan lehet. Ezért ennek a politikának a bírálata csak reakciós, burzsoá vagy (a mi esetünkben magyar) nacionalista próbálkozás lehetett.

Nem jogi csűrés-csavarás azonban a jogfogalom pontos meghatározása, mert a 20. században már nincs olyan nemzetiségpolitikai gyakorlat, amely 1. ne akarna egyidejűleg az ország népe és a kisebbségi népközösség előtt demokratikusnak tűnni; 2. ne igényelné, hogy minden vonatkozásban legitimnek és legálisnak tartsák, 3. s

hogy legrejtettebb szándékaikat ne igyekezne pontos, legitimnek és legálisnak tűnő jogi normákba, törvényes rendelkezésekbe és jogszabályokba öltöztetni:

Mindezekből úgy tűnik, hogy teljesen hiábavaló és értelmetlen, eredményre nem vezető dolog a jogi megfogalmazásnak és a nemzetiségpolitikai gyakorlatnak az egybevetése. A tetszetős jogi fogalmak mögött ugyanis szinte mindig különböző értelmű és színvonalú, és ez ideig általában nacionalista színezetű politika bújhatott és bújik meg. Ha azonban ezeket a nemzetiségi jogi rendelkezéseket a jogtudomány és más segédtudományai legszigorúbb kritériumainak mérlegére tesszük, mindenkor kihámozhatóvá válik, hogy a nemzeti kisebbség fogalma degradálódott, s hogy helyette valamilyen alacsony rendű jogi fogalom kontúrjai, egyszersmind korlátai bukkannak elő. Ha pedig a nemzeti kisebbség fogalma valamilyen alacsonyabb rendű történelmi, etnikai, nyelvi, törzsi, vallási, emigrációs, bevándorló stb. kisebbség szintjére degradálódik (és ez rendszerint így történik), akkor a kisebbség asszimilációjának jogi lehetőségei kiszélesednek. Vagyis a nacionalizmus a szemünk előtt kapott és kap legális alapot úgy, hogy gyakran „képviselőink által” mi is „áldásunkat” adtuk, adjuk rá. A nemzeti kisebbségek azt „kapják”, ami a jogi rendelkezésekben van; de annak ami ezekben van, nem rájuk kellene vonatkoznia. Nem is veszik észre, hogy manipulációs csapdába estek: többé nem kezelik őket nemzeti kisebbségnek, hanem az államalkotó nép, az államalkotó nemzet tulajdonának, amellyel azt csinálhatnak, amit akarnak. És ha mégsem kezelik őket indián törzsként, az nem jelenti azt, hogy ennek nincs meg mindenkor a „tartalék” jogi alapja; a kosovói példa jól mutatja, hogy a politikai gyakorlatnak és jogi akrobatikának kimeríthetetlen „tartalékai” vannak.

A politikai gyakorlatban a nemzeti kisebbségek létezésének elfogadása az eddigieknél magasabb rendű, tágabb és ismeretlen lehetőségű demokratikus keretet igényel az ország belpolitikájában éppúgy, mint a szomszédos országok egymás közötti viszonyában és külpolitikájában.

A nemzeti kisebbség ebben az esetben is megmarad egy állam területén élő, nem az uralkodó nemzethez tartozó kisebbségi csoportnak, de helyzetében kifejezésre jut az is, hogy egy másik, államisággal bíró nemzetnek olyan része, amely függetlenül attól, hogy más ország fennhatósága alatt él, tudatosan arra törekszik, hogy megóvja mindazokat a történelmi és jelenkori nemzeti jellegű adottságait, amelyek a kisebbséget anyanemzetéhez, anyanemzetét pedig öhozzá kötik.

A nemzeti kisebbség nem csupán saját etnikai sajátosságaihoz (nyelvéhez, származásához, vallásához, szokásaihoz stb.) kötődik érzelmileg. Ha csak ezekhez az adottságaihoz kötődne, etnikai kisebbséggé, etnikai csoporttá degradálna. A nemzeti kisebbségnek azonban közös etnikai sajátosságai mellett anyanemzete is van, amelyhez fennmaradása érdekében érzelmileg és tudatosan is akar kötődni, anélkül azonban, hogy megszűnne új hazájának is részese, alkotója lenni. A nemzeti kisebbség ebben a felfogásban valóban híd szerepű két nemzet között, amelyek a történelmi kibékülés és megbékélés érdekében baráti jobbot nyújtanak egymásnak.

Egy ilyen feltételezett demokratikus keretben semmi értelme sem lenne a nemzeti kisebbség gyorsított asszimilációjának. Ellenkezőleg. A rohamosan fokozódó és szinte minden gazdasági, tudományos és műszaki területre kiterjedő együttműködésben kívánatosabb az, hogy a nemzeti kisebbség ne asszimilálódjék, hanem elősegítse a népek együttműködését, közeledését. Ezért sem lehet a nemzeti kisebbség a torzsalkodás, a nemzeti marakodás tárgya.

Ha a nemzeti kisebbséget csupán etnikai, vallási, nyelvi kisebbségnek tekintik, és ilyen politikai „kezelésben” részesül, akkor nagyon gyorsan az asszimiláció áldozatává válik. Ha a nemzeti kisebbséget valamiféle bevándoroltak csoportjaként

kezelik, akkor olyan kisebbséggé degradálják, amelytől el is várják, hogy beolvadjon a többségi népbe, csupán azért, mert itt él, ide költözött, ide telepedett valamikor.

Ha pedig a nemzeti kisebbséget már csupán vendégmunkások csoportjának tekintik, akkor a gazdasági kihasználást és társadalmi megalázást szánják sorsuknak, miközben a társadalmi ranglétra legalsó fokára kerülnek, mert csak így hajlandó magába olvasztani, asszimilálni őket a „befogadó” társadalom.

Nem szörszálhasogatásról van tehát szó akkor, amikor elvetjük a nemzetiség jogi fogalmát, és „visszatérünk” a nemzeti kisebbségéhez. Hódi Sándor a *Táj és lélek* című tanulmányban pontosan látja, hogy a nemzetiségi státus jogi fogalma milyen homályos és következményeiben milyen romboló hatású. Ezt írja: „*A nemzetiségi státus a teljes jogegyenlőség koncepcióján nyugszik. A teljes jogegyenlőségnek azonban a gyakorlatban számos akadálya szokott lenni, olyannyira, hogy a szép koncepció néha már inkább csak vízióknak tűnik.*”

A bajok forrása rendszerint az, hogy a nemzetiségi státus csak névleges – a kisebbségeket egyszerűen átkeresztelik nemzetiségeknek. Az átkeresztelés révén az államrendszer 'integrálja' a kisebbségeket anélkül, hogy a természetes integráció feltételeit megteremtene, vagyis a kisebbségeket egyenrangú partnerként kezelné és releváns politikai tényezőnek tekintene. Ebben a felemás helyzetben, amikor a kisebbségi helyzet és a nemzetiségi státus közötti különbségek a gyakorlati életben nem differenciálódnak kellőképpen, a nemzettudat vonatkozásában bizonytalanságok lépnek fel: büntudat és infantilizálódás következik be.

Az otthonosság-érzéshez nem elég a nemzetiségi státust meghirdetni, ennek az alapérzésnek a gyakorlati feltételeit kell megteremtteni. Társadalmi szerephelyzetük és politikai jogkörük bizonytalanságai miatt a kisebbségek sok helyütt inkább otthontalannak, 'sehova sem tartozónak' érzik magukat. A 'kettős kötődés', a 'kettős identitás' nem egy igényesebb, teljesebb emberi élet lehetőségét villantja fel előttük, ahogy ennek lennie kellene, hanem identitászavart és önismereti bizonytalanságot eredményez. S ha e bizonytalanság mellett 'lojalitásuk' számonkérésével, megkérdőjelezésével társadalmi helyzetüktől és befolyásuktól függetlenül a kisebbségek bármikor sarokba szoríthatóak, sorsukkal szemben tehetetlennek érzik magukat, feladják jövőbe vetett hitüket, s maradéktalanul úrrá lesz rajtuk helyzetük tragikus megéléséből fakadó rossz közérzetük.

Ennek a rossz közérzetnek – a gátló, passzivitásba, tétlenségbe húzó félelemnek – a jelei a magyar kisebbség körében is felismerhetőek. Mint ahogyan felismerhetőek a nemzettudat vonatkozásában a *büntudat és infantilizálódás* jelei is. Úgy teszünk például, mintha megkerülhetnénk a történelmi folytonosság problémáját. Múltunk egy sötét nagy úr, amire politikai 'szemérmességből' fátylat borítottunk. Nincs jövőképünk. Sokan szégyenlik, titkolják származásukat: egymás között sem beszélnek anyanyelvükön. A lemorzsolódás, szétszóródás példátlan arányú. Mintha teljesen megszűnt volna, hiányozna a szülőföldhöz való ragaszkodás, mind többen forgatják fejükben az elköltözés, kivándorlás gondolatát. A közvetlen emberi kapcsolatok szintjén is hatalmas erózió munkál: gyanakvóvá váltunk, senki sem bízunk a másokban. Mindent egybevetve azt kell mondanunk, hogy *nemzettudatunk összeroppant*, s ennek következtében kivétel nélkül valamennyien *komplexusosak* vagyunk.”¹

A Jugoszláviában használt „nemzetiségi” koncepció arra ugyan jó lehet, hogy a nemzeti kisebbség kisebb részével elfogadtassa a „jugoszlávnak lenni” ragyogó távlatait, a nagyobbik részével meg a kiköltözés kényszerét, de semmiféleképpen nem jó arra, hogy az otthonosság érzését nyújtsa. Az a nemzetiségi koncepció ugyanis, amely ma jogrendszerbe foglalt, az a valóságos állapotok elfedését, a meghirdetett asszimiláció leplezését szolgálja.

A nemzetiségi státus, s itt Hódi Sándor jogi szempontból téved, identitás szempontjából nem teremt új helyzetet. Hiszen olyan erőviszonyok és arányok vannak jogokba foglalva, amelyek tudatosan megvalósíthatatlanok. Ő is írja: a nemzetiségi jogokat tudatosan az emberi és állampolgári jogokra szűkítették le, és kizárólag így értelmezik őket, mert emellett az államalkotó nép által irányított nemzetiségi politika nacionalista és elnemzetlenítő jellege könnyebben juthat kifejezésre.

Abban sem tudok egyetérteni Hódi Sándorral, hogy a nemzeti-kisebbségi jogi státus természetszerűen jelentene jogfosztottságot, hogy a jogfosztottság érzése az, ami növeli a csoportkohéziót, az anyanemzethez való hozzátartozás szoros érzését, közvetlen megélését.² A jogfosztottság ugyanis még senkit nem tett „boldoggá”, hiszen az erőszakos asszimiláció legdurvább formáját eredményezi, amely a nemzetiségi önkéntes beleegyezését sem igényli.

Voltaképpen arról van szó, hogy a jogalkotásban *ez idáig a nemzeti kisebbségi státust rendre fejletlenebb történelmi állapotokra degradálják. A nemzeti kisebbségből etnikai, törzsi, vallási, nyelvi stb. kisebbséget kreálnak, és ilyen közösségekre értelmezik a jogalkotást.* Ha pedig a nemzeti kisebbséget ilyen csoportállapotokra szűkítik, akkor ugyanúgy eltűnik a nemzeti azonosságtudat, mint amikor a nemzetiségi jogokat kizárólag polgári vagy emberi jogokként kezelik. A nemzeti azonosságtudat és az anyanemzethez való tartozás érzése csak akkor jelenhet meg egy nyelvi, etnikai stb. kisebbségben, ha a nemzeti kisebbség szintjére emelkedik, s e jogi státusát anyanemzete és hazájának többségi alkotó népe-nemzete is elismeri. *Amíg e tekintetben nem történik meg a történelmi kibékülés, addig a jogi-politikai rendezésben sincs előrelépés.*

Nagy bölcsesség van abban az alapigazságban (még akkor is, ha az elmúlt évtizedekben ezzel csak visszaéltek), hogy a nemzeti kisebbségeknek HÍD-szerepük van. Így látták ezt a múltban azok a kommunisták, akiket még nem hatotta át (mint utódaikat) a nacionalizmus, de a becsületes polgári demokraták is, akik a „leben und leben lassen” elvéhez igazodtak.

Hangsúlyozom: csak az anyanemzet és a haza államalkotó nemzete közötti kibékülés teszi lehetővé, hogy az etnikai kisebbség nemzeti kisebbségi szintre emelkedjen, és megszűnjön államtulajdon s a korlátlan vagy korlátozott asszimilációs politika tárgya lenni. Ha ez megtörténik, akkor értelmét veszti az állammanipulált asszimiláció, annak minden céljával. Helyét pedig az igazi társadalmi folyamatok foglalják el: a sürgető ipari-gazdasági fejlődés, a műszaki-tudományos együttműködés, valamint az általuk diktált etnikai, nyelvi, kulturális közeledés szükségessége. A nemzeti kisebbség szerepe éppen ebben lehet: elősegíti a különböző érzelmvilágok, lelki sajátosságok, felfogásmódok, magatartásminták, viselkedéstípusok egymás felé közelítését, „áthidalását”. Ez már aktív szerepet ad a nemzeti kisebbségeknek, gyökerét veszti az otthontalanság, a szorongás érzése, a menekülési vágy és a kisebbségség érzése.

A kisebbségség érzése abból táplálkozik, hogy csupán etnikai tudatra korlátozták a nemzeti kisebbségi tudatot. Az etnikai tudat pedig nem azonos a nemzeti kisebbségi tudattal, természete szerint szervezetlen, s ezért passzív is (a külső hatásokat elnyeli, magába veszi, tehát könnyebben asszimilálható, és ellenhatásra képtelen). A nemzeti kisebbségi tudat, a kisebbség nemzeti tudata viszont aktív szerepű: mindkét irányba közvetít, és ezt a szerepet tudatosan vállalja.

A nemzeti kisebbségek helyzete a nemzetközi jogban és az asszimiláció

A nemzeti kisebbségek helyzetének nemzetközi jog útján történő rendezése mögött is két hagyományos jogfilozófiai iskola tanítása rejtőzik.

1. A francia forradalom történelmi hagyományain kiteljesedett nemzetközi jogi tanítás szerint nemzet csak akkor létezhet és fejlődhet, ha „az egy nép, egy terület (vagy állam), egy kormány” pilléreire nyugszik. Racionális magva e politikai tannak abban van, *hogy az ország alattvalóit figyelmezteti a hazaszeretetre, otthontiszteletre, a „kenyéradó” megbecsülésére – arra, ami élő emberi-érzelmi kötődés.* Ebből egyenesen következik, hogy ez a jogfilozófia végső soron nem ismeri el a nemzeti kisebbséget, mint valami különálló közjogi szubjektumot, vagy akár objektumot. *A francia politikai tanokban a nemzetfogalom csak azonos állampolgárságú egyének közösségét ismeri el. Ezek alkotják a nemzetállamot-államnemzetet.* Ez a felfogás s az ennek alárendelt gyakorlat a nemzeti kisebbségeket, etnikai csoportokat a nemzetállamba asszimilálja. Ennek a jogfilozófiának, politikai tannak óriási a hatása a nemzetközi jogban, s mint a búvópatak ez a politikai tan és jogfilozófia is mindig új erőre kap, amikor a nemzeti kisebbségeken keresztül a nacionalista infiltráció lehetőségét és vészjelét vélik felfedezni, de akkor is, amikor nagy az államnemzeti lelkesedés.

2. A másik nemzetközi jogfilozófia és politikai tan a német hagyományokból táplálkozik. Egy nemzethez (nyelvnemzethez vagy kultúrnemzethez) tartozónak tartja az egy nyelvet beszélő, azonos kultúrájú egyéneket, tekintet nélkül arra, hogy melyik államban élnek, s milyen állampolgárságúak. A huszadik században az ilyen politikai tanon és jogfilozófián alapuló agresszív politikai gyakorlatok borították kétszer is gyászba Európát.

Ennek ellenére ezt a nemzetközi jogi tanítást eleve nem szabad a politikai agresszió veszélyével egybekapcsolni. *Hiszen semmi sem magától értetődőbb, mint az, hogy az azonos nyelvű, szokású, származású, kultúrájú stb. egyének együtt akarnak élni, kapcsolatban akarnak lenni.*

A fejlődés a nemzetközi jogban is e két végletes nézet harcával történik. Rögös az útja ama gondolat felismerésének, hogy a nemzeti kisebbségekben „kettős kötődés” van. Éppen ezért kezdetben a nemzetközi jog szabályozásban e „kettős kötődés” elismerésének kevesebb, később egyre több nyomát fedezhetjük fel. Mégis, még nagyon messze vagyunk attól, hogy azt állítsuk: a nemzetközi jogrendszer érvényesítése olyan támasz, amelyre fennmaradásukért folytatott harcukban a nemzeti kisebbségek biztosan hivatkozhatnak.

Csak nehezen tör magának utat a nemzetközi jogalkotásban az a felfogás, hogy a nemzeti kisebbségek helyzetének jogi rendezése: a) nem „tisztán belügy”; b) az államoknak saját szuverenitásukat korlátozniuk kell az emberiség magasabb rendű joga által és érdekében (a nemzeti kisebbségek ügye ne legyen az érintett szuverén államok közötti viszály tárgya, hanem híd, amely érdekeiket egybekapcsolja); c) a nemzeti kisebbségek jogait biztosítani kell az államok részéről történő minden visszaéléssel szemben; d) az államok kormányainak aktív kisebbségvédelmet kell kezdeményezniük.

A nemzetközi jogban a második világháború után közvetlenül, mint ez ismeretes, a nemzeti kisebbségek jogi helyzetének nemzetközi szabályozását elhanyagolták. A Népszövetség kisebbségvédelmi rendszere a békeszerződések megkötésével jogilag 1947-ben megszűnt. Ekkor még élénken élt az emlékezetben az, hogy a két háború között megkötött kisebbségvédelmi szerződéseket hogyan játszották ki azok az országok, amelyek revansra, területi revízióra törekedtek, és azok is, amelyeknek e szerződéseket be kellett volna tartani. A politikai tudatban a nemzeti kisebbségi kérdés megoldhatatlannak tűnt. Az államok az asszimilációs politikát nyíltan

hirdették. Éppen a nagyhatalmak voltak azok, akik elsőként adták áldásukat az asszimilációs politikára („miért kívánják fennmaradásukat, ha asszimilálódhatnak?”). A második világháború után a politikai demokrácia és a nemzetközi viszonyok demokratizálódása is háttérbe szorult. Az emberi jogokat sem tisztelték, s hidegháborús hangulat uralkodott továbbra is Európában és az egész világban.

Ebben a világhelyzetben még ma is helyesnek tűnik, hogy akkor az ENSZ elsősorban az emberi jogok nemzetközi garanciális jogrendszerének a kiépítésére fordította figyelmét. Az viszont már régóta helytelennek tűnik, hogy a kisebbségi jogok kérdését kizárólag az általános emberi jogok komplexuma részeként kezelte. („Ha tiszteletben tartják az egyének emberi jogait, úgy nincs többé szükség a kisebbségek jogainak kinyilatkoztatására” – fogalmazta meg Roosevelttel asszony, az ENSZ Emberi Jogok Bizottságának elnöke 1948-ban.) Igaz, hogy az agresszorok visszaéltek a nemzetközi jogrendszer kisebbségvédelmével, és támadó szándékuk leplezésére használták azt. Ez azonban nem változtatott azon a tényen, hogy nemzeti kisebbségek problémája többek között általános európai probléma.

Az ENSZ Alapokmánya (1946-ban), az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948-ban) óriási jelentőségűek az emberiség jövője szempontjából, mert jogilag fogalmazzák meg a hátrányos megkülönböztetés minden formájának megakadályozását, kimondják az emberi jogokat és az alapvető szabadságjogokat. Ezekben a dokumentumokban azonban nem esik szó a kisebbségi kérdéstről. S így az ENSZ-nek 22 évig nem volt olyan határozata, amely kisebbségvédelemre kötelezte volna az államokat. Az 1966-ban elfogadott nemzetközi egyezmény az Állampolgári és a Politikai Jogokról foglalkozik a kisebbségi jogokkal is: „Azokban az országokban, amelyekben etnikai, vallási és nyelvi kisebbségek vannak, a kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni, hogy ugyanazon csoport más tagjaival együtt alkalmazzák kultúrájukat, megvallják vallásukat és gyakorolják szertartásaikat, valamint használják anyanyelvüket” (27. pont). Ez az első és eddig egyetlen olyan nemzetközi jellegű ENSZ-dokumentum, amely kimondja a kisebbségek védelmét, de a nemzeti kisebbségekről nem tesz említést. Az Egyezmény 1976-ban lépett hatályba. Ebből is látható, hogy a kisebbségvédelem tételes megfogalmazása milyen lassan haladt előre a nemzetközi jogban. A nemzeti kisebbségek fennmaradását azonban csupán az anyanyelvhasználat és a saját kultúra alkalmazása (és ezeknek is általánosságokban történt megfogalmazása) nem biztosíthatja.

Az európai biztonsági és együttműködési értekezlet 1975-ben aláírt záróokmánya igaz ugyan, hogy elfogadta a nemzeti kisebbség jogfogalmát, de ezt nem töltötte meg újabb tartalommal. A nemzeti kisebbségek jogait voltaképpen ez az okirat is az emberi-személyi jogokkal és az alapvető szabadságjogokkal azonosította; kultúrájukat „regionális kultúráként” kezelte.

Az ENSZ 1948-ban elfogadott egyezménye a genocídium (népirtás) büntetnének megakadályozásáról és elkövetésének megbüntetéséről teljes, illetve részleges biztosítékot nyújt a nemzeti, etnikai, vallási és faji csoportok létezésére. Az egyezmény szerint *tilos* „megakadályozni a csoport nyelvének használatát a mindennapi gyakorlatban vagy az iskolákban, valamint publikációk kiadását vagy terjesztését a csoport nyelvén, könyvtárak, múzeumok, iskolák, történelmi emlékművek, szent helyek vagy a csoport más kulturális intézményeinek és objektumainak megsemmisítését vagy használatának megakadályozását”. Mindez lehetetlenné teszi a nemzeti kisebbségek megsemmisítését, de nem az erőszakos asszimiláció valamennyi válfaját.

Ami pedig a demográfiai fejlődést illeti, a nemzetközi jogban ez ideig nem találtunk sem ajánlást, sem tételes megfogalmazást arra vonatkozóan, hogy az államok kötelezettséget vállalnak, hogy legitim ok és egymás kölcsönös beleegyezése nélkül nem változtatnak annak a területnek a demográfiai-etnikai összetételén, ahol a nemzeti kisebbségek élnek, és hogy ezeken a területeken aktív demográfiai kisebbségvédelmet folytatnak.

Igaz, például a skandináv országok és Kanada jogrendszerében már helyet kaptak ilyen elvek. De mivel a demokratikus megoldások nagyon lassan terjednek, ez bátorítólag hat azokra az országokra, amelyek még mindig mélyen gyanakvóak a nemzeti kisebbségekkel szemben. Egy terület etnikai összetételének erőszakos, nyílt és leplezetlen, illetve különböző manipulatív, főleg rejtett gazdasági diszkriminációs módszerekkel előidézett megváltoztatása igen komoly következményekkel jár, mert a nemzeti kisebbségek demográfiai majorizációját eredményezi. Márpedig ez az alapja minden asszimilációs folyamatnak, mert megindítja az asszimilációs folyamatot és annak egyre gyorsuló ütemét biztosítja.

Összegezőként tehát megállapítható, hogy a nemzetközi jogban még nincs ajánlás vagy tételes megfogalmazás arra vonatkozóan, hogy lefogják az állami erőszak kezét a nemzeti kisebbségekkel szemben.

Az ENSZ közgyűlése 1986. december 4-én határozatot fogadott el, amelyben támogatja nemzetközi sztenderdek (szabványok) meghozatalát, kialakítását az emberi jogok szabályozásának területén. A kisebbségek védelmében is nagyon nagy szükség lenne ilyen jogi sztenderdekre. Ha kialakíthatóak lennének ilyen nemzetközi sztenderdek (voltaképpen valóban kialakíthatóak!), úgy a nemzetközi szokásjog által bekerülnének és előbb-utóbb gyökeret vernének a nemzetközi és nemzeti jogszabályokban, szerződéseken és a mindennapi gyakorlatban is. Az ENSZ közgyűlése nem törvényhozó testület, ezért az államok számára nem is hozhat kötelező határozatokat. (Ez idáig és e tekintetben még mindig érvényesül az államok teljes szuverenitásának az elve.) Az ENSZ csak javaslatokat fogad el, amelyeket az illető országok nem kötelesek beépíteni jogrendszerükbe. Ennek ellenére óriási jelentősége van annak, hogy most már egyre gyakrabban és egyre nagyobb többséggel fogad el olyan határozatokat vagy nyilatkozatokat, amelyek a kisebbségvédelmet is érintik. Így idővel kialakulhat a kisebbségvédelem nemzetközi szokásjogi rendszere. Ennek a körvonalai már láthatóak:

- a (nemzeti) kisebbségek jogi elismerése a jogrendszer minden szintjén;
- etnikai hovatartozástól függetlenül a jogegyelőség feltétlen biztosítása;
- etnikai hovatartozásra való tekintet nélkül az emberi, polgári és politikai jogok biztosítása, ide értve az állampolgárságra való jogot, a szabad véleménynyilvánítás, a vallásgyakorlat, a lelkiismereti szabadság, a gyülekezés és a társulás jogát, a szociális és a gazdasági jogokat, a munkához való jogot, az egészségbiztosítás jogát, a kulturális és az oktatási-iskoláztatási jogokat, amelyekhez a kisebbségekhez tartozók, illetve maguk a kisebbségek, akár mint személyek, akár mint közösségek részesei egyidejűleg kell, hogy jogosultak legyenek;
- az etnikai és etnokulturális sajátosságok megőrzésének a biztosítása a teljes jogrendszerben (az etnocídiumot a San Marinóban 1982-ben A Népek Jogairól elfogadott UNESCO szeminárium deklarációja ítélte el). Az etnocídium kulturális genocídium, a kulturális genocídium pedig a népirtás egyik formája;
- a nemzeti kisebbséghez tartozóknak az a joga, hogy szabadon kinyilvánítsák kisebbségi közösségükhöz való tartozásukat és kötődésüket; a nemzeti szimbólumok szabad használatának joga (az öltözködésben, a zászlóhasználatban), jog a kisebbségi

nyelv szabad használatában, a kisebbség anyanyelvi névhasználatában, a népszámlálásban, az összeírásokban;

– a szabad kisebbségi gyülekezés, társulás, megbeszélés, tárgyalás, a kisebbségen belüli szabad kommunikáció valamennyi formája a társadalmi, politikai, gazdasági, kulturális, oktatási és tudományos élet minden területén. Ez emberi jog, de ugyanakkor kisebbségi kollektív jogként is kellene kezelni;

– a kisebbséghez tartozóknak és szervezeteknek az a joga, hogy szabadon társuljanak anyanemzetük hasonló szervezeteivel;

– a szabad vallásgyakorlás joga, a kisebbségeket egybegyűjtő hitfelekezetek alakításának joga, a más országokban és az anyaországban lévő hívőkkel létesített kapcsolatok kiépítésének joga, a nemzetközi vallási gyülekezetek, iskolák, szemináriumok stb. látogatásának joga; a hívők közéletben való részvételének joga;

– az etnikai terület védelme és jogvédelme;

– az anyaországgal való kapcsolatok ápolásának joga;

– a (nemzeti) kisebbség „de jure” és „de facto” elismerése alkotmányos és törvényes kötelezettség-vállalással;

– a domináns társadalmi csoport (etnikum, nép) kultúrájának erőszakos rákényszerítésétől való elállás; a kisebbségi értékek és szokások nem jelentenek veszélyt a társadalom kohéziós erejére és a szolidaritás vállalására; a homogenizált társadalmi kultúra politikai koncepciójának az elvetése és az asszociatív életmódok, viselkedésminták méltányolása; az emberek akkor is egyenlők, ha különböznek és különbözőek; a kulturális pluralizmus feltételezi, hogy a többség tisztelje a kisebbség jellegzetességeit, fejlődéshez való jogát. Ugyanakkor a kisebbségnek is távol kell tartania magát a partikularizmustól; a kulturális pluralizmus összeegyeztethetetlen a nemzetállam (rögeszméjével; ez az állam nem a többségi államalkotó nép erőszakszervezete, a kisebbségek nem megtűrt idegenek;

– a kisebbségvédelemmel párhuzamosan az etnikai azonosságtudat változásainak méltányolása: az asszimilációhoz való jog elismerése bármelyik kisebbséghez tartozó számára;

– a kisebbség területi vagy kulturális autonómiájának és „belső” önrendelkezési jogának elismerése és jogi rendezése az ország határain belül. E tekintetben számos megoldatlan kérdés vár jogi orvoslást: hogyan lehet biztosítani az egyidejű kisebbségvédelmet és a gazdasági integrációt; hogyan lehet biztosítani a fejlesztési programokban a kisebbségi terület demográfiai védelmét és ugyanakkor a munkaerő szabad mozgását (amit máris elismer A polgári és politikai jogokról szóló nemzetközi egyezmény); hogyan lehet biztosítani a kisebbséghez tartozók szociális és területi mobilitását és ugyanakkor nyelvi, kulturális és egyéb védelmüket (ezzel kapcsolatban szükséges a kisebbségi terület fogalmának jogi rendezése is);

– az etnikai vagy kisebbségi terület jogi fogalmának elemeit képezik: a terület megnevezése, a helységnevek kisebbségi nyelven történő kiírása, a kisebbségi nyelv teljes vagy részleges, korlátozott használata a közéletben, illetve a közhivatalokban, a kisebbséghez tartozók vagy kisebbségi nyelvet beszélők foglalkoztatása a közigazgatásban, a bíróságokon, a közszolgáltatásokban és a művelődési intézményekben; tekintet nélkül a kisebbség számbeliségére a politikai hatalom gyakorlásában való részvétel; intézkedések foganatosítása a kisebbségi terület demográfiai és szociális-gazdasági, környezetvédelmi jellegzetességeinek megőrzésére; a szomszédos országokban élő azonos etnikumhoz tartozó kisebbségek együttműködésére; a kisebbség fejlődése érdekében szervezett kutatások kezdeményezése;

– a kisebbség hatalomgyakorlásban való részvételének szabályozása regionális (tartományi) és helyhatósági szinten;

– a kisebbségek részvételének szabályozása a törvényhozó testületekben, a közigazgatási szervekben, a bíróságokon stb., különös tekintettel arra, hogy megfelelően részesüljenek a közösségi fejlesztési pénzalapokból, és kellőképpen ellenőrizhessék és felügyeljenek a tartományi és helyhatósági szervek munkájára (kisebbségi jogaik megvalósítása terén is);

– a területi, helyhatósági, személyi (perszonális), kulturális és nyelvi autonómia jogi fogalmának korszerű meghatározása és alkalmazásának javaslata;

– a szabad és egyenrangú nyelvhasználat elismerésének és gyakorlásának anyagi és pénzügyi állami támogatása; az anyanyelvű közoktatás és szakoktatás korszerű jogszabályozása az oktatási rendszer minden szintjén;

– az anyanyelv használata a kulturális életben és a közéletben, a jogvédelem valamennyi területén; a kisebbségi nyelv és nyelvhasználat fejlesztését szolgáló szervezési formák jogi feltárása; a nyelvi elnyomás mindenfajta jogi formájának megakadályozása, az ebből következő hátrányos helyzet felszámolása a társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális életben; ugyanakkor a többségi nyelv elsajátításának erőszakmentes segítése; a nyelvi diszkriminációból származó hátrányos helyzet következetes felszámolása (például a hivatalos, az államnyelv nem tudása nem lehet jogi alap a választói jog megtagadásához, a közszolgálatokban, a közigazgatásban és a gazdasági vállalatokban történő alkalmazás és foglalkoztatás megakadályozásához, az államnyelven megkövetelt szakvizsgákhoz stb.);

– különösen a nemzeti kisebbségek esetében kikerülhetetlen a nemzetközi együttműködésük korszerű jogi rendezése az anyaországukkal, a nemzetközi szervezetekkel és a harmadik országokkal; az anyaországgal való sokoldalú együttműködés a kisebbség fennmaradásának és sokoldalú fejlődésének, nemzeti jellegzetességei korszent megőrzésének legfőbb forrása és tárapillére;

– a kisebbség fejlődéshez való jogának szabályozása: a kisebbséghez tartozók mint fizikai személyek és maga a kisebbség mint kollektivitás (közösség) részese kell, hogy legyen a politikai, gazdasági és kulturális fejlődésért tett erőfeszítéseknek.

Ebből a vázlatos áttekintésből is látható, hogy a kisebbségek fennmaradásának és fejlődésének utat nyitni *csak az olyan ajánlás, politikai intézkedés és jogszabályozás képes, amely maga is mentes a kisebbségek asszimilációjának a szándékától.* Jóllehet a nemzetközi jog emberjogi és kisebbségi vonatkozásaiban még mindig deklaratív jellegű, de már most is erős eszköz a kisebbségvédelemben, mert lehetővé teszi, hogy: 1. a kisebbség kiálljon a kormánnyal és a hatalmi rendszerrel szemben jogaiért; 2. ezen a téren a politikai rendszert aktív cselekvésre kényszerítse; 3. a kisebbségek belpolitikai és nemzetközi téren is szolidaritást élvezzenek, és jogsegélyben részesüljenek.

Ha a kisebbségek távol tartják magukat az elszakadás és szeparatizmus gondolatától és gyakorlatától, akkor a jogaikért vívott harcban már most a nagy nemzetközi szolidaritás és a nemzetközi jog haszonélvezői lehetnek. A leglényegesebb az, hogy a kormánypolitika ne megtúrt, idegen testként kezelje a kisebbségeket, hanem aktívan cselekedjen jogaik érvényesítéséért. Természetesen a kisebbségvédelem csakis annak a demokratizálódási folyamatnak lehet a része, amely most van kibontakozófélben Európában. Demokrácia nélkül nincs kisebbségvédelem.

Szemmel látható, hogy ma még egyes országok, s itt elsősorban a volt szocialista országokra gondolunk, heves ellenállással fogadnak minden olyan gondolatot, hogy abszolút szuverenitásuknak akár egy részéről is lemondjanak a kisebbségi jogok javára. Ám a nemzetközi jog már meglévő ajánlásai és újabb erőfeszítései

gyengíthetik ezt az ellenállást. Végül is az országok rákényszerülnek, hogy alkalmazzák a nemzetközi jog normáit, amelyek vagy nemzetközi szokásjogként honosodnak meg, vagy nemzetközi mérceként (jogi szabványként) lesznek alkalmazhatók a nemzetközi törvényalkotásban. A köztudatban és jogi tudatban terjedőben van az a nézet, hogy nem elég csupán a kisebbségek jogi helyzetének nemzetállami szintű rendezése. Ennek a jogrendszernek tisztelnie kell a nemzetközi szokásjogban elfogadott megoldásokat és jogi sztenderdeket.

A kisebbségvédelem nem egyszerűen a törvény előtti egyenlőség kérdése (ezzel a jogi fél munkával szeretnék elámitani szinte napjainkig a kisebbségeket). A törvény előtti egyenlőség még nem valóságos egyenjogúság: az egyenlőség ellenőrzésére van szükség. A törvény előtti egyenlőségre hivatkozás ma már politikai-jogi anakronizmus, ha tudjuk, hogy mi mindent nem lepleztek vele még a közelmúltban is. Ezért is hangsúlyozzuk, hogy sehol annyira nincs helye a nemzetközi közvélemény szerepének, a nemzetközi testletek felügyeletének, mint az emberi jogok és kisebbségi jogok védelmének területén.³

Az asszimiláció fajtái

Az asszimiláció a kisebbségi azonosságtudat tagadásának folyamata. Az asszimilációban a kisebbséghez tartozó lemond azokról az etnikai, kulturális és nyelvi sajátosságokról, amelyek addig a többségi néptől megkülönböztették. Maga az asszimiláció asszimilációs politika következménye. A politika pedig törekedhet a kisebbségek politikai, gazdasági, biológiai, pszichológiai stb. asszimilációjára.

1. A *gazdasági asszimilációra* irányuló politikának az a célja, hogy hátrányos gazdasági helyzetbe hozza a kisebbségeket; az általuk lakott terület gazdaságilag elmaradottá válik, s ezáltal a kisebbség tagjai – rendszerint a többségi népben, de külföldön is – széttelepülnek, szétszóródnak, hogy új megélhetési lehetőséghez jussanak. Visszatartják a terület fejlődését, nem megfelelő iparstruktúrát alakítanak ki, a foglalkoztatás-politikában a többségi néphez tartozókat juttatják előnyhöz, a kisebbséghez tartozókat nem részesítik megfelelő szakképzésben, megtagadják a központi fejlesztési és pénzügyi alapok támogatását, a mezőgazdasági területeket (ezek általában egyben kisebbségiek is) megfosztják jövedelmezőségüktől, erős adó-és jövedelemelvonó politikát folytatnak stb.

A jövedelmező iparközpontokat a kisebbségi területektől távol hozzák létre. Jugoszláviában is használták valamennyi, a fentiekben felsorolt módszert.

2. A *politikai asszimiláció* célja, hogy minden szinten kismérmizze az igazi hatalomgyakorlásból a kisebbséghez tartozókat. Az igazi döntéshozataltól is távol tartják őket; ez nélkülük, helyettük és tudtuk nélkül megy végbe. Bizonyítható, hogy például Jugoszláviában komoly jelentőségű döntéshozatalban országos, köztársasági és tartományi szinten magyar kisebbséghez tartozó politikus még nem vett részt a pártállam időszakában (ez pedig már 45 év).

3. A *pszichológiai asszimiláció* célja a kisebbségi érzés elhíntése, szítása, beágyazása a kisebbséghez tartozó lelkeletébe. A kisebbségi ember feszélyezve érzi magát, ha az utcán, köztéren, társaságban, irodában, közéletben (ahol a joga törvényesített is) anyanyelvén kell megszólalnia. Tudat alatti félelme van a hátrányoktól, a megfélemezettségtől, a kinevetettségtől, súlyos lelki betegségekben, depressziós, kisebbségi érzésben szenved hovatartozása következtében, amelytől menekülni akar; minden sikertelenségért a kisebbségi sorsot okolja, és ezért akár magát is, de gyermekeit feltétlenül távol fogja tartani a bűnösnek vélt kisebbségi „átoktól”.

Az ilyen céltudatos politika valós állapotra támaszkodik, de ezt az állapotot is a politika idézi elő.

A pszichológiai asszimilációhoz tartozik a kisebbségek anyaországának, anyanemzetének szándékos gyalázása, sikereinek lebecsülése, lenézése. A kisebbséghez tartozó szégyenli, hogy egy mindenben tehetetlenebb anyaországhoz fűződnek, fűződtek kapcsolatai, hogy egy a hazájánál tehetségtelenebb anyanemzethez tartozik. Mindezeket a módszereket, közhangulatokat, viselkedésmintákat a pártállam időszakában belügyi-belbiztonsági úton terjesztették a kisebbség soraiban. Ennek következtében a kisebbségek részben elvesztették önbizalmukat és részben anyaországuk-anyanemzetük iránti megbecsülésüket.

Ezek a módszerek jogi szempontból nem minősíthetők genocídiumnak, hiszen nem közvetlen céljuk a kisebbségek széttelapítása, irtása, tagadása, megsemmisítése. A közvetlenül véghez vitt efféle módszereket a nemzetközi közösség mai fejlettségi fokán már nem lehet alkalmazni, mert azok az erőszakos asszimiláció legelmarasztaltabb formái. Ezek az eszközök mégis az erőszakos asszimiláció tárházához tartoznak. A modern tudatipar, a manipuláció legkorszerűbb vívmányaira támaszkodnak.

A kosovói példa ugyan arra mutat, hogy az erőszakos asszimiláció kevésbé korszerű módszereiről sem mondtak le (az anyanyelvű oktatás és szakoktatás teljes vagy részleges megtagadása, az anyanyelvhasználat korlátozása a közéletben, a hivatalos és államnyelv bevezetése és megkövetelése a közélet minden területén). A Vajdaságban mindig a korszerűbb módszereket használták, de a következmények etnocidiálisak voltak. Az erőszakos asszimiláció említett módszereinek a hosszan tartó alkalmazása a kisebbségeket általában kétségbeesésbe, reménytelenségbe, hitehagyottságba kergeti, s a fennmaradásba és a jövőbe vetett bizalmukat teljesen megrendíti.

Az előzőekben leírt hosszantartó folyamat végén, egy új folyamat veszi kezdetét: az önkéntes, önként vállalt asszimiláció. *Az önkéntes asszimiláció* az erőszakos asszimiláció színeváltozása, átalakulása. Az önkéntes asszimiláció mélyén mindig ott van az erőszakos asszimiláció kikényszerített, de már az emlékezetben halványuló hatása.

A történelemben csak a nagy és megrendítő átalakulások, a forradalmi mozgalmak tömeges és homogenizáló jellegűek. A fejlődés más, nyugodtabb szakaszai általában strukturáltak, árnyaltak. Amennyiben az önkéntes asszimiláció tömeges méreteket ölt, egy a történelmi mércével mérve rendkívül rövid időszakban, annyiban jobban látszik, hogy erőszakos kisebbségi politika volt az alapja.

A hivatalos kisebbségi politika a természetes asszimilációt szereti önkéntesnek feltüntetni. Csakhogy a természetes asszimiláció nem megy végbe egy rendkívül rövid időszak alatt még ma sem, amikor a népek óriási mértékben egymásra vannak utalva, és amikor ez minden társadalmi folyamatban tovább erősödik. Voltaképpen arról van szó, hogy a kisebbségi politika saját múltját rejtegeti a kisebbségi és nemzetközi közvélemény előtt. Igyekszik megszépíteni véget nem ismerő politikai erőszakoskodását.

4. *A természetes asszimilációnak* nincs politikai-társadalmi célja. Az emberek a történelem folyamán mindig is keveredtek faji, etnikai, vallási hovatartozásra való tekintet nélkül, csupán a testi vonzódás és lelki rokonszenv alapján. Azonban a történelem ritkán mutat fel példát arra, hogy az etnikai csoportok egyszerre alkalmasszerűen keveredtek és eggyé lettek. Voltaképpen évszázados, ha nem évezredig elhúzódó folyamatról van szó. A természetes asszimiláció lassulására vagy gyorsulására egészen biztosan minden társadalmi tényező kihat (mindenekelőtt a

közös munka, háborúk, történelmi tragédiák, valamint világvásárok, fesztiválok és látványos vidám multságok, események stb., amelyek az embereket közelebb hozzák egymáshoz). Ennek ellenére a természetes asszimiláció gyorsulását-lassulását egyetlen társadalmi tényező tudatosan kierőltetett, kierőszakolt ráhatásával nem lehet befolyásolni. Az ilyen eljárás megváltoztatná az egyéniség legbelsőbb lényegét érintő jellegét. A természetes asszimiláció az ellentétébe csapna át. A természetes asszimiláció egyik megjelenési formája a vegyes házasság, amelyben az egyik házastárs nyelve, etnikai jellegzetességei általában dominánsak az utódoknál: hogy melyik házastársé, az a történelmi múltban nem jelentett nagy problémát (például a feudalizmusban az emberek inkább vallási, mint etnikai alapon különböztek, s ezért még a vegyes házasságok esetén is az etnikai jellegzetességek, különbségek sokáig megőrződtek az utódokban).

Mivel általában minden etnikai csoport meghatározott helyhez kötődik, mindegyiknél rendkívül szerteágazó és szövevényes a belső kapcsolatoknak és kommunikációs viszonyoknak a rendszere, ezért belső kohéziós (összetartó) erővel rendelkezik még abban az esetben is, ha különben más etnikai csoporttal szemben teljesen nyitott. Az etnikai csoport belső szerkezeti tagoltsága és dinamikája lehetővé teszi, hogy a csoport viszonylagos önfenntartó erővel bírjon, „önmagának elég” legyen. Ebből következik, hogy a házasságok, családalapítások nagy része is az etnikai csoport keretén belül történik. Mivel – a belső kommunikációból adódóan – ez lehetséges a leginkább, ezért válik szükségsszerűvé is.

Azonban ha a különböző állami ráhatások és politikai erőszakoskodás következtében megrendül az etnikum „belső” kommunikációs rendszere, akkor a házasságok és családalapítások társadalmi feltételeinek bonyolult szövevénye is megváltozik. A kisebbségek nem légüres térben élnek, hanem egy másik, többségi államszervezet fennhatósága alatt. Ebben a helyzetben óriási párt- és állampropaganda folyt és folyik még mindig – főleg a kisebbségek soraiban („jugoszlávnak” lenni) – a vegyes házasságok számának növelése érdekében. Ez a propaganda a természetes asszimiláció megjelenési formájának, a vegyes házasságnak a jellegét is megváltoztatja, és az önkéntes asszimiláció szolgálatába állítja.

Azt nem mondhatjuk, hogy a vegyes házasságok kizárólag a pártpropaganda hatására növekedtek meg, bár azt sem állíthatjuk, hogy ennek nincs hatása. A vegyes házasságok száma alapvetően azért emelkedett, mert a kisebbségnek megrendült a belső kommunikációs rendszere. És ez azért történt, mert nincs többé elég önszerveződési lehetősége és intézményei a demográfiai megtartó folyamatok lebonyolításához. Azt viszont állíthatjuk, hogy kizárólag az államalkotó nemzet asszimilációs szándékának az eredménye az, hogy a vegyes házasságok legtöbbszörében, az utódoknál meg szinte minden esetben az államalkotó nemzet nyelve dominál. Ha ugyanis a kisebbség (és anyanemzete) megbecsült lenne, úgy az utódok egy részénél szükségszerűen a kisebbségi nyelv használata lenne az uralkodó. Hiszen ebben az esetben ez a nyelv is megadná a társadalmi felemelkedés és érvényesülés lehetőségét.

Összegezve: nem vitás, hogy minden szinten: globális – földrészi – országos- és regionális szinten egyaránt integrációs folyamatokban élünk.

A népek pedig nemcsak a gazdasági, de a társadalmi élet minden területén is egymásra vannak utalva, ennek ellenére etnikai sajátosságukat igyekeznek megőrizni, megtartani és fejleszteni. S ezt természetesnek kell tartanunk, ebben semmi sem érthetetlen.

Az asszimiláció irányai és méretei

Az asszimiláció nagyságában, méreteiben és gyorsaságában mérhető fel legjobban a kisebbség teljes társadalmi-gazdasági, művelődési és etnopolitikai állapota. Az asszimiláció az a gyújtópont, ahol a legélesebben válik láthatóvá, mit tett fennmaradásáért és fejlődéséért a befogadó hazája, anyaországa (anyanemzete), és mit tett és tehetett önmagáért maga a kisebbség is. Az asszimiláció közvetlenül veszélyezteti a kisebbség demográfiai folyamatainak a megújulásait, a népességi reprodukciót, a természetes népmozgalmat.

Mivel a távolabbi és a közelebbi múltban sem gyakoroltak kisebbségvédelmet, az asszimiláció minden tekintetben súlyosbította a kisebbségek helyzetét.

1. Jugoszláviában a kisebbségek, így a magyar nemzeti kisebbség is szórvány- és szigetjellegű lett. Szinte nincs vagy nagyon kevés az olyan terület ma már, ahol *területi közösségben* él. Ma már a magyar kisebbség kompakt etnikai területtel nem rendelkezik. *A kisebbségek szinte mindenütt* majorizáltak a délszláv elem által. Van még néhány sziget jellegű tiszta etnikai helység. A majorizáció azonban alapjában véve megtörtént. A területi közösség nélkül pedig más önmegetartó törekvés sem tudja kifejteni a hatását.

A területi közösség azonban nem merev fogalmi tényező. Ha a nemzeti kisebbségeknek valaha is megengedték volna a szabad önszerveződés és rendőri ellenőrzés nélküli szabad belső kommunikáció különböző formáit és intézményeit, akkor a területi közösség, ha több áldozatvállalással és akadállyal is, de létrejött volna, és létrejöhetne ismét. Ez pedig még azokon a peremvidékeken is nagymértékben lassíthatná az asszimilációt, ahol a magyarság a legnagyobb mértékben diaszporálódott. A diaszporálódott kisebbség fennmaradása sem urbanizált, sem rurális környezetben, sem szórvány-, sem sziget jellegű településeken többé már nem lehetséges maximális önszerveződés nélkül. A határmenti területeken csak látszólagosan biztatóbb a helyzet. Ugyanis sehol nincs egységes etnikai, és még kevésbé egységes kisebbségi gazdasági terület önszerveződés nélkül, a belső kommunikációs lehetőségek új hálózatának kialakítása nélkül, a kisebbségek teljesen eltűnnek az urbanizáció és a migráció kikerülhetetlen hatására.

2. A kisebbségek természetes népmozgalmának egységét olyan mértékben megingatta a hosszan elhúzódó gazdasági krízis és az asszimiláció eddigi folyamata, hogy a folytatódó asszimiláció már teljesen öngerjesztő erejű, s az önszerveződés segítsége nélkül szinte teljesen kezelhetetlen és ellenőrizhetetlen jelenség.

A kisebbség száma nagymértékben csökkent. A csökkenő népességet az asszimiláció még hatványozza is. A társadalmunkban (a gazdasági válság közepette) idáig szinte nincs egyetlen komoly gazdasági vagy szociális intézkedés sem, amely a népesség csökkenését mérsékelné. A nagy népességszámú etnikumot ez a zuhanás szintén veszélyezteti, de közel sem olyan mértékben, mint a kisebbségeket. Ugyanis esetükben létezik „belső demográfiai tartalék”, ők az asszimilálók, míg a kisebbségek esetében ez nem így van.

3. A kisebbségi népesség korösszetétele rossz, a belső párválasztás lehetősége állandóan csökken. A diaszporálódó kisebbségnél a kor és nemek szerinti összetétel külön-külön és egymás kombinációjában (számos tényező, mindenekelőtt a vándormozgalom következtében) megbomlott. A 15 – 30 éves korcsoportban a párválasztásban ez különösen korlátozó tényező. Ha nincs kifejezetten élénk belső kommunikáció a sziget és szórvány népesség keretén belül (sőt az anyaországgal is), kikerülhetetlen a egyes házasságok számának gyors növekedése.

4. A közgondolkodásban, a közhangulatban, a hiedelemvilágban és az érésvilágban a többség uralkodó politikai ideológiája továbbra is asszimilációs tényező. A többségi etnikum nagy része egy előző politikai hozzáállás következtében

egyszerűen képtelen megérteni, hogy a kisebbséghez tartozó miért ragaszkodik nyelvéhez, nemzeti hagyományaihoz, kultúrájához, etnikai sajátosságaihoz.

5. A modern művelődési lehetőségek, valamint a korszerű műveltség és iskolázottság nélkül lehetetlenség az asszimiláció méretének csökkenése. Ma sok kisebbséghez tartozó szemében az asszimiláció *társadalmi felemelkedést*, megerősödést jelent. Az asszimiláció vágya pedig annál erősebb, minél gyorsabb a többségi, és lassúbb a kisebbségi etnikum fejlődése, és e két pólus között minél nagyobbak a fejlettség különbségei, valamint az ehhez kapcsolódó presztízs-javak: a társadalmi és politikai hatalom, az emberibb, a tartalmasabb és a kulturáltabb élet lehetőségei. Nem csupán a területi és szomszédi közelség, barátság és rokonlelkőség a meghatározó tényezők. A feltörekvés vágya (az, hogy ma mindenki korszerűen akar élni) sokkal döntőbb tényező az asszimiláció minden formájában, mint azt idáig tudtuk. A vegyes házasságok és a vándormozgalom az asszimilációnak azon formái, melyeken keresztül a társadalom etnológiai és etnokulturális homogenizációja végbemegy. Ezek következtében új kötődések, elvárások, hiedelmek, viselkedésminták, sztereotípiák eresztenek gyökeret mind az asszimilálóban, mind az asszimilálódóban. Ezek az asszimilálódót egyre kevésbé kötik eredeti etnikai csoportja nyelvéhez, történelméhez, hiedelemvilágához, hagyományaihoz, mentalitásához és lelki alkatához. Visszafelé vezető út egy és ugyanazon nemzedéken belül nem létezik.

A kisebbségi statisztika értéke

Az ember hajlamos arra, hogy ha meglát egy statisztikai könyvet és abban egy adatot, nyomban azt higgye róla, hogy az a megmásíthatatlan pontosság és igazság. Ez különösen a kisebbségekre vonatkozó adatokkal kapcsolatban nincs így. Még ha létezne is a pontos kimutatásra törekvő igény, akkor sem lenne könnyű és egyszerű megragadni a nemzeti kisebbséghez tartozók pontos számát. A kisebbségek ugyanis asszimilálódó állapotban lévő *rendkívül dinamikus* jelenséget képeznek. Ezért *számuk nem mutatható ki* statisztikai felmérés, számadatok alapján.

A statisztikai szolgálat mindenkor a szubjektív kritériumokat (a nemzeti hovatartozásra vonatkozó személyi kijelentést) veszi alapul. S ez nem is lehet másként. A nemzetiségi hovatartozás statisztikai meghatározása egysíkú. Ezért az elemzésben nemcsak a nemzetiségi hovatartozást, de számos más tényezőt is figyelembe kell venni. Ilyen például az anyanyelv használata és ismerete. Még nyomósabbak az érveink a népszámlálások lebonyolításával és más kimutatások elkészítésével kapcsolatban. Nem vitatható, hogy még abban az esetben is, amikor ilyen jellegű titkos állami vagy statisztikai utasítást nem kapnak a népszámlálási biztosok, más összeírók és kimutatással foglalkozók a) szándékosan vagy akaratlanul elhanyagolják, b) vagy éppen szándékosan, tendenciózusan meghamisíthatják a nemzetiségi hovatartozásra vonatkozó személyes kijelentést. ('Tudunk olyan esetről, amikor egy teljesen magyar lakta nagyfaluban fél utca lakosságát úgy mutatta ki a népszámlálási biztos, illetve összeíró mint jugoszlávot.) Hangsúlyozzuk, ilyen jelenségek megtörténnek, nemcsak azért, mert erre titkos utasításuk van „felsőbb” helyről, hanem azért, mert az összeírók között is lehet nem kis számú nacionalista, olyan ember, aki akár jó, akár rossz szándékkal csökkenteni igyekszik a nemzetiségi hovatartozás jelentőségét.

Minden létező statisztikai adatnál (születés, halálozás, házasságkötés, elválás, iskoláztatási, kivándorlási, népszámlálási adatnál stb.) szem előtt keli tartani, hogy a statisztikai meghatározás szubjektív kijelentésen alapul (feltételezi, hogy ez fedi az

objektív valóságot). Ennek alapján Jugoszláviában vannak például magyarok, akik nem tudnak magyarul, s vannak olyanok, akiknek az anyanyelve magyar, de nem magyarok. A népszámlálási statisztika azoknak a magyaroknak a számát is kimutatja (kijelentés alapján), akik már húsz-harminc éve külföldön vannak (jóllehet már nem élnek, vagy nincs szándékuk visszatérni). Viszont, ha erről nem kapott kijelentést például egész családok vendégmunkára távozása, de nem kiköltözése esetén, akkor nem számolt velük.

A kisebbségekről tehát nem lehet pontos statisztikai képet kapni: azaz az asszimiláló kisebbségnek nincsenek egzakt statisztikai adatai.

Jegyzetek

1 Hódi Sándor: *Táj és lelek* Új Symposion, Novi Sad, 1989/9, 6.

2 Uo.

3 Ezzel kapcsolatban lásd: Silvo Develak *Manjine, ljudska prava, demokratija*, Sarajevo, „Oslobodjenje” 1989. könyvét

KÁROLY MIRNICS

Assimilation of national minorities as reflected by the Yugoslav and international legal theory

Relying on a legal analysis of the concepts of „national minority” and „nationality” as used in the Eastern European countries, the study examines the conscious assimilatory aspirations of the socialist policy towards national minorities in Yugoslavia as well as Eastern Europe in general. It is established that the conceptual manipulation has formed part of the legitimization of strivings for assimilation. Relative to the national minorities, the study highlights certain tendencies in the development of international law which – in the long run – may bring about a system of international customary law governing the protection of national minorities.

In the second part of his study, the author discusses the kinds and forms of assimilation. He makes a distinction between voluntary assimilation (which – in his view – results from and follows forced assimilation) and the natural assimilation that occurs without any political and social motivation or objective. Through the example of the Hungarian minority's assimilation in Serbia, the author underlines that the assimilation seems to be unavoidable without economic and cultural self-organization of minorities.